

ARTUR REJTER

INSTRUMENTARIUM
WSPÓŁCZESNEJ LINGWISTYKI
WOBEC PRZEMIAN POLSZCZYZNY
OSTATNIEGO STULECIA

Przyjmując koncepcję metodologii nauk zaproponowanej we współczesnej odsłonie filozofii, można zgodzić się z opinią, że nauki humanistyczne to takie, „w których w charakterze ostatecznych przesłanek dopuszczone są, obok twierdzeń apriorycznych i twierdzeń opartych na doświadczeniu, również twierdzenia oparte (bezpośrednio) na rozumieniu cudzych wypowiedzi”¹. Oznacza to ni mniej, ni więcej, że – zgodnie z duchem semantyki w ujęciu filozofii analitycznej – w naukach humanistycznych wypowiedź nie interesuje nas jedynie jako ciąg słów, ale przede wszystkim jako ciąg odniesień tychże słów do rzeczywistości². W osobliwej sytuacji pozostaje językoznawca, humanista wszakże!, dla którego ważne jest zarówno słowo (najszerzej pojęte), jak i jego relacje do świata poza-językowego. Zagadnienie komplikuje się jeszcze bardziej, gdy uwagę zwrócimy ku historykowi języka, poruszającemu się w obszarze lingwistyki i historii jednocześnie. Poddając obserwacji przemiany języka, historyk nie tylko je rejestruje, opisuje i interpretuje, ale także nierzadko próbuje stworzyć pewien obraz ogólnych tendencji przeobrażeń kodu naturalnego. Sprzyjają temu zwłaszcza niektóre metodologie lingwistyki, na przykład strukturalizm z jego teleologicznym ujęciem zmiany językowej³. W takiej odmianie historię języka można by uznać,

Prof. dr hab. ARTUR REJTER – Zakład Historii Języka Polskiego w Instytucie Języka Polskiego im. Ireny Bajerowej Uniwersytetu Śląskiego w Katowicach; adres do korespondencji: pl. Sejmu Śląskiego 1, 40-032 Katowice; e-mail: artur.rejter@op.pl

¹ K. AJDUKIEWICZ, *Metodologiczne typy nauk*, w: TENŻE, *Język i poznanie*, t. 1, Warszawa: PWN 1985, s. 306.

² Tamże, s. 306-307.

³ Na przykład: I. BAJEROWA, *Kształtowanie się systemu polskiego języka literackiego w XVIII wieku*, (seria: Prace językoznawcze [Polska Akademia Nauk. Komitet Językoznawstwa], 38) Wro-

przynajmniej w jakimś stopniu, za naukę nomotetyczną, a nie jedynie badającą fakty jednostkowe dla nich samych – czyli idiograficzną.

Niniejszy artykuł zostanie poświęcony możliwościom badań nad przeobrażeniami polszczyzny ostatniego stulecia w zależności od zastosowanej metody badawczej⁴. Wywód łączyć będzie zatem podejście właściwe dla historii języka i zarazem historii językoznawstwa. Pragnę zastrzec już na wstępie, że opracowanie nie ma charakteru wyczerpującego, stanowi autorski wybór problemów z całego bogactwa współczesnych metod stosowanych w językoznawstwie⁵.

Przegląd kluczowych, według mnie, metodologii zacznę od strukturalizmu⁶ jako podstawowego paradygmatu dla opisu ewolucji polskiego systemu językowego. Jego udział w usamodzielnieniu się lingwistyki jako dyscypliny naukowej, a także w wykształceniu się jej licznych subdziedzin⁷ jest trudny do przecenienia. Założenia o celowości przemian języka, jego dążności do doskonalenia się, znajdujące wyraz w napięciach między tendencją do ekonomizacji środków wyrazu z jednej strony i do wyrazistości tychże – z drugiej, doprowadziły do syntetycznych ustaleń dotyczących historii polskiego systemu gramatycznego, tak w wymiarze globalnym⁸, jak i szczegółowym⁹. Pewne założenia strukturalistów można zaadaptować także do opisu przeobrażeń języka czasów bliższych współczesności.

Przemiany polszczyzny ostatniego stulecia mają wymiar złożony i wielotorowy. I choć według niektórych badaczy ostateczne ruchy o charakterze normalizacyjnym miały miejsce w wieku XIX¹⁰, a przeobrażenia późniejsze sprzyjają

ślaw: Zakład Narodowy im. Ossolińskich 1964; TAŻ, *Strukturalna interpretacja historii języka*, „Język Polski” 49 (1969), s. 81-103.

⁴ Dysponujemy syntetyczną monografią Jacka Perlina (*Metodologia językoznawstwa diachronicznego*, Warszawa: Wydawnictwo DIALOG 2004) dotyczącą metodologii lingwistyki diachronicznej, niemniej trudno zawarte w niej propozycje odnieść do przemian języka ostatniego stulecia.

⁵ Na uwagę zasługuje chociażby rozwój badań onomastycznych, zwłaszcza tych koncentrujących się na problematyce stylistycznej, tekstologicznej, dyskursologicznej czy kulturowej. Szerzej piszę na ten temat w innym miejscu (A. REJTER, *Nazwy własne w kon/tekstach kultury*, Katowice [w druku]).

⁶ Przywołuję głównie prace, które dotyczą metod strukturalistycznych stosowanych w opisie przemian polszczyzny, a nie te traktujące o kwestiach natury synchronicznej.

⁷ S. DUBISZ, *Strukturalna interpretacja ewolucji systemu gramatycznego polszczyzny*, w: *Staropolszczyzna piękna i interesująca*, red. S. Cygan, t. 1, Kielce: Wydawnictwo Akademii Świętokrzyskiej 2006, s. 31-41.

⁸ Na przykład I. BAJEROWA, *Kształtowanie się systemu polskiego języka literackiego w XVIII wieku*; U. BURZYWODA, D. OSTASZEWSKA, A. REJTER, M. SIUCIAK, *Polszczyzna XVII wieku. Stan i ewolucja*, Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego 2002.

⁹ I. BAJEROWA, *O zaniku samogłosek pochylonych (pokłosie dyskusji)*, Katowice: Wydawnictwo ŚLĄSK 1978; A. KOWALSKA, *Ewolucja analitycznych form z imiesłowem na -l w języku polskim*, (seria: Prace naukowe Uniwersytetu Śląskiego w Katowicach, t. 123), Katowice: Uniwersytet Śląski 1976.

¹⁰ I. BAJEROWA, *Polski język ogólny XIX wieku. Stan i ewolucja*, t. 1: *Ortografia, fonologia*

głównie szeroko pojętej sprawności komunikacyjnej, a nie doskonaleniu się systemu językowego, można jednak wskazać pewne problemy natury systemowej właśnie, budzące i dziś gorące dyskusje¹¹. Stabilizacja sfery systemowej języka od XX wieku jest efektem wzrostu znaczenia czynników natury normatywnej, a podawane egzemplifikacje związane z oporem użytkowników wobec niektórych form¹², należy w tym aspekcie uznać jednak za drugoplanowe w zestawieniu z systemową stabilizacją języka. Zauważa się nawet dość liczną grupę zjawisk współczesnych, na przykład na poziomie fleksji, które potencjalnie mogłyby destabilizująco wpłynąć na system, ich zasięg jest jednak ograniczony do sfery uzusu, co blokuje zmiany o charakterze systemowym¹³. Niektóre z nich, charakterystyczne dla polszczyzny wcześniejszych dziesięcioleci XX wieku, zyskały z czasem aprobatę normatywną i stały się stabilnymi elementami systemu gramatycznego, nierzadko przyjmując status wyjątków lub form synkretycznych. Wiele jednak z par form obocznych podlegało redukcji również na skutek działań o charakterze normatywnym, co z kolei ugruntowało stabilność polskiej fleksji ostatniego stulecia¹⁴. Podkreśla się, że tempo zmian fleksyjnych współczesnego języka polskiego uległo, w porównaniu z okresami wcześniejszymi, znacznemu spowolnieniu¹⁵, badacze jednak mają tu na uwadze głównie ruchy w obrębie systemu właśnie, co bez wątplenia stanowi dziedzictwo strukturalizmu, który jasno zakreślił ramy pojmowania języka i zasady jego działania, również w odniesieniu do procesów historycznych, w tym ujęciu ściśle podległych teleologii. Warto jednak pamiętać, że obecnie, w dobie dominującej kultury mediów, sprzyjającej egalityzacji oraz spontaniczności komunikacji, a także jej otwarciu na wpływ

z fonetyką, morfonologia, Katowice: Uniwersytet Śląski 1986; TAŻ, *Polski język ogólny XIX wieku. Stan i ewolucja*, t. 2: *Fleksja*, Katowice: Uniwersytet Śląski 1992; TAŻ, *Polski język ogólny XIX wieku. Stan i ewolucja*, t. 3: *Składnia. Synteza*, Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego 2000; TAŻ, *Tendencja do normalizacji jako główny czynnik rozwojowy polskiego języka ogólnego*, w: *Studia historycznojęzykowe III: Rozwój polskiego systemu językowego*, red. K. Rymut, (seria: *Studia historycznojęzykowe*, 3), Kraków: Instytut Języka Polskiego 2000.

¹¹ Por. np. M. SIUCIAK, *Strukturalistyczna koncepcja rozwoju języka wobec przemian współczesnej polszczyzny*, w: *Leksyka języków słowiańskich w badaniach synchronicznych i diachronicznych*, red. M. Gębka-Wolak, J. Kamper-Warejko, A. Moroz, Toruń: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika 2014, s. 265-276. Autorka wskazuje tu jako przykład m.in. problem form żeńskich derywowanych od nazw zawodów (*psycholożka, stomatolożka, prezeska* itp.).

¹² Tamże.

¹³ P. KRZYŻANOWSKI, *Zmiany we fleksji współczesnej polszczyzny*, w: *70 lat współczesnej polszczyzny. Zjawiska – procesy – tendencje. Księga jubileuszowa dedykowana Profesorowi Janowi Mazurowi*, red. A. Dunin-Dudkowska, A. Małyska, (seria: *Język, Kultura, Społeczeństwo*), Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej 2013, s. 239-249

¹⁴ Tamże.

¹⁵ I. BAJEROWA, *Język ogólnopolski XX wieku*, w: *Encyklopedia kultury polskiej XX wieku*, red. J. Bartmiński, t. 2: *Współczesny język polski*, Wrocław: Uniwersytet Śląski 1993, s. 27-52.

licznych czynników zewnętrznych, podział na system i uzus przybiera zgoła inną formę. Pewne przewartościowania w tym zakresie widać już choćby w zabiegu wyodrębnienia dwóch poziomów normy językowej: wzorcowej i użytkowej¹⁶, co stanowi pewien refleks ogólnych tendencji przeobrażeń polszczyzny, ciężących ku rozluźnieniu sztywnych nakazów poprawnościowych, które mogą w jakiejś, trudnej do określenia, perspektywie przynieść zmiany systemowe.

Ostatnie stulecie to w dziejach Polski czas znaczących przemian o charakterze kulturowym, społecznym, politycznym i ekonomicznym. Te wielowątkowe i złożone przeobrażenia stanowią asumpt do zintensyfikowanych badań nad słownictwem jako tym obszarem, który na zmiany reaguje najszybciej. Instrumentarium szczególnie waloryzowanym przez rodzimych lingwistów są w tym aspekcie wszelkie narzędzia związane z językoznawstwem kognitywnym, z teorią językowego obrazu świata (JOS) na czele. Metody kognitywne oparte są na kilku kluczowych założeniach, kuszących i obiecujących w procesie analizy słownictwa. Są to między innymi:

- zmiana klasycznego rozumienia pojęcia „kategoryzacja”, uelastycznione w stosunku do ujęć klasycznych (wywodzących się jeszcze z tradycji Arystotelesowskiej), bliższa typologii;
- przypisanie szczególnego znaczenia elementu wartościowania jako niezbywalnego atrybutu semantyki jednostki leksykalnej;
- uwypuklenie roli metafory w nazywaniu oraz interpretowaniu świata;
- znacząca funkcja stereotypu w kształtowaniu wizji świata odbitej w języku;
- wskazanie na czołowy udział kategorii antropologiczno-komunikacyjnej potoczności w tworzeniu językowego obrazu świata.

Badania prowadzone w tym duchu, wciąż popularne w polskim językoznawstwie, pozwoliły wskazać główne cechy JOS: „Ujawnione zostały trzy składniki językowego obrazu świata polszczyzny: użytkownik języka preferuje cywilizację, zwłaszcza europejską, uwydatnia zalety polskości, m.in. przez ksenofobiczne widzenie innych narodowości, wreszcie akceptuje normy religii chrześcijańskiej i przestrzega ich. [...] Na ten kulturowo wyznaczany sposób interpretacji świata nakładają się semantyczne motywacje będące mniej lub bardziej wiernymi refleksami wiedzy o świecie, doświadczeń z tym światem związanych, które są próbami racjonalizowania kształtowanego w języku obrazu świata. Nie ma w języku interpretacji świata, która pozostawałaby bez żadnego związku z opisywanym świa-

¹⁶ A. MARKOWSKI, *Kultura języka polskiego. Teoria. Zagadnienia leksykalne*, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN 2006, s. 32. Próby przeprowadzenia takiej dystynkcji były podejmowane już wcześniej, np. przez Danutę Buttler, która zaproponowała przyjęcie normy naturalnej i skodyfikowanej. Szerzej na ten temat zob. tamże, s. 28-37.

tem, ale nie ma też interpretacji bez kulturowych filtrów, które ten obraz porządkują”¹⁷. Tendencje kulturowe widoczne są na przykład w obszarze stereotypów, które w pewnych domenach ulegają przeobrażeniom na przestrzeni ostatnich dziesięcioleci¹⁸. Jednym z wrażliwszych obszarów są tu stereotypy narodowości, które podlegają zmianom na skutek kompleksowych przewartościowań natury kulturowo-społecznej. Widać to między innymi w stereotypie Niemca, który – upraszczając nieco problem – w oczach Polaków z wroga przeobrażał się stopniowo w pracowitego, zasadniczego i pedantycznego zarozumiałca, niestroniącego od zabawy i alkoholu¹⁹. We współczesnym prawnym dyskursie politycznym zaś powraca stereotyp Niemca jako wyzyskiwacza, obcego polskiej kulturze hegemonia, narzucającego warunki polityczne i ekonomiczne. Problem wymaga zatem dalszych badań, podobnie jak stereotypy dotyczące leksemów i pojęć ogólnych, ponadkulturowych. Jerzy Bartmiński już przed dwudziestoma laty wskazywał na złożoność stereotypu *matki*, na który składają się różne modele cząstkowe (płciowy, genetyczny, wychowawczy, małżeński, genealogiczny) o różnej pojemności semantycznej i złożonej wzajemnej relacji²⁰. Kwestia zyskuje na znaczeniu współcześnie, w dobie zaawansowanej genetyki, wzrostu popularności technik zapłodnienia *in vitro* oraz wzmożonych w związku z tym dyskusji natury etycznej zróżnicowanych pod względem światopoglądowym. Widać więc, jak sfera szeroko pojętej leksyki podlega zmianom na skutek oddziaływania czynników kulturowych.

Stereotyp językowo-kulturowy jest elementem obszaru leksykalnego języka, lecz trzeba pamiętać, że stanowi element obecny w nim często od stuleci, jednocześnie podlegający, mniej lub bardziej dynamicznym, zmianom. Nie mniej ważnym składnikiem słownictwa są jednostki nowe (neologizmy) lub obecne już w języku, ale podlegające procesom neosemantyzacyjnym. Ich pojawianie się w polszczyźnie stanowi odpowiedź na potrzeby komunikacyjne dotyczące przeobrażeń rzeczywistości pozajęzykowej. Przeobrażeń i związanych z nimi potrzeb było, jak wiadomo, w ostatnim stuleciu bardzo dużo. Teresa Smółkowa²¹ w sposób syntetyczny charakteryzuje pola nowej leksyki ostatnich dziesięcioleci,

¹⁷ R. TOKARSKI, *Słownictwo jako interpretacja świata*, w: *Współczesny język polski*, red. J. Bartmiński, Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej 2001, s. 369.

¹⁸ J. PANASIUK, *O zmienności stereotypów*, w: *Język a Kultura*, t. 12: *Stereotyp jako przedmiot lingwistyki. Teoria, metodologia, analizy empiryczne*, red. J. Anusiewicz, J. Bartmiński, Wrocław: Wiedza o Kulturze 1998.

¹⁹ Na przykład J. BARTMIŃSKI, *Jak zmienia się stereotyp Niemca w Polsce?*, „Przegląd Humanistyczny” 1994, nr 5, s. 81-101.

²⁰ TENŻE, *Podstawy lingwistycznych badań nad stereotypem – na przykładzie stereotypu matki*, w: *Język a Kultura*, t. 12: *Stereotyp jako przedmiot lingwistyki*, s. 63-83.

²¹ *Nowe słownictwo polskie*, w: *Współczesny język polski*, red. J. Bartmiński, s. 397-410

wymieniając wśród nich nazwy abstrakcyjne, nazwy przedmiotów, osób i miejsc, przymiotnikowe nazwy cech. Autorka wskazuje na różne przyczyny przyrostu słownictwa w tych grupach, między innymi wzrost rangi techniki, nauki, przemysłu, sportu, ale także na umocnienie się struktur społecznych, co powoduje, że człowiek w świetle nowego słownictwa postrzegany jest przede wszystkim jako członek grupy społecznej wyodrębnianej na podstawie rozmaitych kryteriów dyferencjujących. Stanisław Dubisz²² częściowo te obserwacje potwierdza, dodając nowe spostrzeżenia, między innymi o wzroście udziału potoczności i ekspresywności w komunikacji, internacjonalizacji leksyki, intensyfikacji procesów specjalizacji semantycznej jednostek słownika, przyroście terminologii w leksyce ogólnej, socjolektyzacji słownictwa ogólnego, rozmaitych ruchach w obrębie podsystemów leksykalnych. W sferze neosemantyzacji natomiast obserwuje się przyczyny o charakterze kulturowym związane z przyrostem realiów i powiązaniem z tym zjawiskiem imperatywem nominacyjnym, ale także wymienia się dominację kultury konsumpcyjnej oraz dążność do odświeżania środków ekspresji²³. Obserwacje dotyczące nowych elementów słownikowego pejzażu ostatniego stulecia dają asumpt do sformułowania wniosków o tendencjach przeobrażeń językowego obrazu świata, podlegającego dynamice przemian głównie o podłożu cywilizacyjnym. Człowiek jako element świata staje się z czasem jednostką coraz bardziej uspołecznioną, świadomą otaczającej rzeczywistości, wrażliwą na panujący porządek ekonomiczno-kulturowy, ale także wciąż pozostającą w krytycznej relacji do Innego.

Należy pamiętać, że prócz zmian w obszarze leksyki zaszły również przeobrażenia na wyższych poziomach komunikacji, przede wszystkim tekstu i dyskursu. Z najważniejszych problemów można tu wymienić przykładowo:

- zmiany w obszarze dyskursu politycznego (dyskurs wolnego państwa po 1918 r. – dyskurs propagandy PRL-u – dyskurs demokratycznego państwa po 1989 r. z różnymi fazami w zależności od opcji rządzącej)²⁴;
- wzrost rangi poszczególnych mediów (prasa – radio – telewizja – Internet) i związany z tym szereg problemów szczegółowych; media jako centrum komunikacji po 1939 r.²⁵;

²² *Rozwój słownictwa polszczyzny ogólnej w jej najnowszych dziejach*, w: *70 lat współczesnej polszczyzny. Zjawiska – procesy – tendencje*, s. 109-130.

²³ A. MAŁYSKA, *Zjawisko neosemantyzacji we współczesnym języku polskim*, w: *70 lat współczesnej polszczyzny. Zjawiska – procesy – tendencje*, s. 165-189.

²⁴ I. KAMIŃSKA-SZMAJ, *Komunikacja polityczna – język, styl, dyskurs*, w: *Style współczesnej polszczyzny – przewodnik po stylistyce polskiej*, red. E. Malinowska, J. Nocoń, U. Żydek-Bednarczuk, Kraków: Universitas 2013, s. 407-465.

²⁵ I. BAJEROWA, *Zarys historii języka polskiego 1939-2000*, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN 2003. Autorka proponuje dla dziejów najnowszych polszczyzny termin „doba medialna”.

- egalitaryzacja komunikacji, ekspansja potoczności i związane z tym brutalizacja i wulgaryzacja zachowań językowych, rozluźnienie normy;
- kultura konsumpcji jako jedna z dominujących po 1989 r. i związany z nią dynamicznie rozwijający się dyskurs reklamy²⁶;
- pojawienie się po 1989 r. dyskursów ideologicznych (np. genderowego czy ekologicznego)²⁷;
- emancypacja i wzrost rangi dyskursu religijnego po 1989 r.²⁸;
- wielokierunkowe przemiany szeroko rozumianego i różnie pojmowanego dyskursu artystycznego (od nowoczesności, poprzez socrealizm, do ponowoczesności)²⁹.

Różnorodność i bogactwo zjawisk na mapie tekstowej i dyskursowej generuje rozmaite ujęcia problemów badawczych, co powoduje, że stan metodologiczny polskiej tekstologii trudno nazwać stabilnym. Jak zauważa Maria Wojtak: „Zapytajmy na koniec, co wyróżnia polską tekstologię? W odpowiedzi wymieńmy następujące cechy: pluralizm postaw badawczych, rozproszenie badań, poli-metodologiczność, porzucanie wątków, indywidualne poszukiwanie nowych wyzwań, retoryka walki, długie trwanie niektórych idei oraz metod, postrzeganych jako giętkie narzędzia badawcze (poszerzanie obszarów badawczych – gatunek na tle dyskursu, historia gatunków), zmiana perspektyw badawczych – stylistyczna, pragmatyczna, kognitywna, integralna”³⁰. Wskazane przez badaczkę cechy należy wiązać z kilkoma zjawiskami.

1. Przede wszystkim z faktem dość późnego na polskim gruncie krystalizowania się metod spod znaku szeroko rozumianej tekstologii, wyrosłej po części z gramatyki tekstu, ale przecież też stylistyki, powiązanej z kolei z genologią

Badacze wyodrębniają styl/dyskurs medialny jako odrębny na polskiej mapie komunikacyjnej. U. ŻYDEK-BEDNARCZUK, *Dyskurs medialny*, w: *Stylie współczesnej polszczyzny – przewodnik po stylistyce polskiej*, s. 179-197.

²⁶ I. LOEWE, *Styl reklamy komercyjnej*, w: *Stylie współczesnej polszczyzny – przewodnik po stylistyce polskiej*, s. 381-405.

²⁷ A. REJTER, *Płeć – język – kultura*, (seria: Prace naukowe Uniwersytetu Śląskiego w Katowicach, nr 3008), Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego 2013; M. STECIĄG, *Dyskurs ekologiczny w debacie publicznej*, Zielona Góra: Uniwersytet Zielonogórski 2012.

²⁸ M. MAKUCHOWSKA, *Styl religijny*, w: *Stylie współczesnej polszczyzny – przewodnik po stylistyce polskiej*, s. 487-528

²⁹ B. WITOSZ, M. WOJTAK, E. SŁAWKOWA, A. SKUDRZYKOWA, *Stylie literatury (po roku 1956)*, (seria: Prace naukowe Uniwersytetu Śląskiego, nr 2129), Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego 2003; E. DĄBROWSKA, *Pejzaż stylowy nowej literatury polskiej. Artystyczne języki, formy, gatunki*, Opole: Wydawnictwo Uniwersytetu Opolskiego 2012; TAŻ, *Styl artystyczny – kondycja ponowoczesna*, w: *Stylie współczesnej polszczyzny – przewodnik po stylistyce polskiej*, s. 141-177.

³⁰ M. WOJTAK, *Tekst i jego gatunki w ostatnim siedemdziesięcioleciu*, w: *70 lat współczesnej polszczyzny. Zjawiska – procesy – tendencje*, s. 106

lingwistyczną oraz teorią dyskursu. Samo pojęcie „dyskurs” doczekało się w polskiej myśli humanistycznej (lub w Polsce zaadaptowanej), w tym językoznawczej, wielu definicji³¹.

2. Dodatkowo należy wspomnieć o tendencji do ujęć inter- i transdyscyplinarnych jako właściwych współczesnej lingwistyce, co sprzyja przyjmowaniu różnych postaw metodologicznych i zróżnicowanym strategiom w profilowaniu problemów badawczych.

3. I wreszcie niebagatelny wpływ na taki stan rzeczy ma swoisty zalew problematyki, wielość tematów, dynamika przemian komunikacyjnych ostatniego stulecia, wielokierunkowość przeobrażeń cywilizacyjnych (ponowna emancypacja wolnej kultury polskiej po 1918 i następnie po 1989 r., postępująca globalizacja, egalitaryzacja, konsumeryzm itp.), co znalazło odbicie w pracach językoznawców ostatnich co najmniej kilkunastu lat i doprowadziło do swoistego tekstocentryzmu współczesnej lingwistyki polskiej.

Wszystko to, zwłaszcza w ostatnich dziesięcioleciach, wynika z ogólnego klimatu postmodernizmu jako formacji myślowej podającej w wątpliwość wiele wcześniejszych porządków i ustaleń. Jak stwierdza Bożena Witosz: „Klimat ponowoczesności, w której obwieszczono dominację praktyki nad teorią, nie sprzyja podejmowaniu nowych działań systematyzacyjnych, a równocześnie zastane modele klasyfikacji «dyskursowego świata» poddaje się osądowi, który, w skrajnej wersji, kończy się propozycją odrzucenia wszelkich prób stratyfikacji. Konstruowane modele w konfrontacji ze społeczną praktyką, zdaniem ich krytyków,

³¹ Można wyróżnić np. rozumienie dyskursu jako swoistego zbioru wyznaczników szeroko rozumianego kontekstu komunikatu (*Dyskurs jako struktura i proces*, red. A. Dijk van Teun, przeł. G. Grochowski, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN 2001), ale też jako odpowiednika tekstu, konkretnego komunikatu (U. ŻYDEK-BEDNARCZUK, *Wprowadzenie do lingwistycznej analizy tekstu*, Kraków: Universitas 2005) czy ustabilizowanej konwencji społeczno-kulturowo-komunikacyjnej (H. GRZMILTYLUTKI, *Gatunek w świetle francuskiej teorii dyskursu*, Kraków: Universitas 2007), normy i strategii użytej w procesie tworzenia tekstu i wypowiedzi (J. LABOCHA, *Tekst, wypowiedź, dyskurs w procesie komunikacji językowej*, Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego 2008), całości (werbalnej i pozawerbalnej aktu komunikacji) (A. DUSZAK, *Tekst, dyskurs, komunikacja międzykulturowa*, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN 1998.), nadrzędnego wobec stylu, gatunku i tekstu wzorca zdarzenia komunikacyjnego i sposobu jego realizacji (M. WOJTAK, *O relacjach dyskursu, stylu, gatunku i tekstu*, „Tekst i Dyskurs – Text und Diskurs” 2011, nr 4, s. 69-78), wreszcie – jako modelu kształtowania tekstu niebędącego w relacji hierarchicznej wobec modelu gatunkowego (B. WITOSZ, *Dyskurs i stylistyka*, (Prace naukowe Uniwersytetu Śląskiego w Katowicach, nr 2748), Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego 2009; TAŻ, *Gatunek tekstu wobec „porządku dyskursu”*, „Biuletyn Polskiego Towarzystwa Językoznawczego” 65 (2009), s. 99-110.). Syntetyzujące badania nawet nad jedną „szkołą dyskursologiczną” przekonują, że zagadnienie dyskursu jest nader nieostre, skomplikowane, miejscami związane z nieprecyzyjną i trudną do jednoznacznego zrozumienia terminologią (I. SZCZEPANKOWSKA, *Integracyjny wymiar współczesnej analizy dyskursu w świetle prac językoznawczej szkoły francuskiej*, „Stylistyka” 2014, nr 23: Dyskurs i styl, s. 31-47).

odsłaniają swe niedostatki: schematyczność, niekompletność, niedokładność, co sprowadzić można do ogólnej formuły wyrażającej bezradność myślenia teoretycznego wobec fenomenów rzeczywistości³². Taka sytuacja znajduje odzwierciedlenie również w stanie współczesnych metod tekstologicznych jako narzędzi do opisu polszczyzny, także tej ostatniego stulecia.

Warto być może zastanowić się nad perspektywicznym aspektem badań nad przemianami polszczyzny czy – szerzej – komunikacji. Widziałbym tu dwie drogi. Pierwsza, łatwa do wskazania i przewidzenia, to rozwój refleksji nad mediami oraz ich udziałem we współczesnej i przyszłej kulturze. Bogusław Skowronek³³ zaproponował już wyodrębnienie nowej subdyscypliny językoznawstwa – mediolingwistyki, którą kontekstualizuje względem lingwistyki kulturowej, kognitywizmu, pragmalingwistyki, socjolingwistyki, krytycznej analizy dyskursu (KAD) i wreszcie wiedzy o mediach (medioznawstwa). Takie – transdyscyplinarne – ujęcie to rzeczywistość naukowa humanistyki, przed którą już nie uciekniemy. Złożoność kultury, jej promieniowanie na rozmaite dziedziny działalności człowieka, także na język i praktyki komunikacyjne w ogóle, powoduje, że komunikacja jest zjawiskiem poddawany dziś oglądowi z różnych perspektyw. Zaproponowane, wyraźnie inspirowane krytyczną analizą dyskursu, postępowanie badawcze w ramach mediolingwistyki wydaje się interesujące i obiecujące zarazem. B. Skowronek przedstawia model krytycznej analizy „zdarzeń lingwistycznych motywowanych medialnie”, na który składałyby się:

„1. Wyodrębnienie tekstu językowego ze struktury przekazu określonego medium [...].

2. Badanie celów pragmatycznych analizowanego tekstu i jego przeznaczenia wraz z określeniem obszarów tematycznych, decydujących o funkcji [...].

3. Analiza środków formalnych badanego tekstu, opis poszczególnych kategorii gramatyczno–systemowych, stylistycznych, kompozycyjnych, genologicznych itp. [...].

4. Wykrycie determinujących badany tekst praktyk i matryc ideologicznych (społecznych, politycznych, kulturowych, światopoglądowych) [...].

5. Próba zbadania efektów oddziaływania analizowanego tekstu, ukazanie jego cyrkulacji społecznej oraz wpływu na poszczególnych użytkowników, także ustalenie wzorców funkcjonowania w kulturze³⁴.

³² B. WITOSZ, *Czy potrzebne nam typologie dyskursu?*, w: *Dyskurs i jego odmiany*, red. B. Witosz, K. Sujkowska-Sobisz, E. Ficek, (seria: Prace naukowe Uniwersytetu Śląskiego w Katowicach, nr 3460), Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego 2016, s. 22.

³³ B. SKOWRONEK, *Mediolingwistyka. Wprowadzenie*, (seria: Prace monograficzne, 654), Kraków: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Pedagogicznego 2013.

³⁴ Tamże, s. 158.

Wydaje się, że taki sposób postępowania badawczego może okazać się fortunny i sprostać oczekiwaniom rzeczywistości podlegającym dynamicznym zmianom, współcześnie – a w przyszłości najpewniej również – bardzo często motywowanych medialnie³⁵.

Druga droga w perspektywnym postępowaniu badawczym nad przemianami komunikacji jest mi szczególnie bliska, dotyczy bowiem obserwacji zarówno stanu, jak i przeobrażeń w kontekście historii języka i kultury. Badania historycznojęzykowe wielokrotnie już dowiodły, że to, co uważamy za nowość i rewelację, miało miejsce już w przeszłości lub jest obecne w języku od dawna. Człowiek bowiem zmienia się, wbrew pozorom, w niewielkim stopniu, przemianom podlegają na ogół środki, jakimi dysponuje, bądź wyzwania (także komunikacyjne), przed którymi staje. Jak zauważa Krystyna Kleszczowa: „Lingwista opisuje fakty, mając do dyspozycji źródła. Te mogą być różnie usytuowane w procesie historycznym (= fakcie historycznym). Owo usytuowanie zależy od przyjętych przez lingwistę założeń i to samo «zdarzenie» językowe może być interpretowane jako początek, przejaw przebiegu albo jako skutek procesu językowego, i – warto to mocno podkreślić – każde zjawisko da się osadzić w różnych miejscach struktury procesu. [...] Historyk zawsze posługuje się jakimś kryterium ważności, choć nie zawsze ma tego świadomość. Inna sprawa, że kryteria te zmieniają się, zależy to od historyka, zależy też od epoki, w której przyszło mu działać”³⁶. Wydaje się, że obserwacja zmian, nawet najnowszych, z perspektywy historii języka może okazać się owocna właśnie z tych powodów, iż podobne postępowanie zapewnia właściwą ocenę ważności problemu, prawidłową jego kontekstualizację względem procesu historycznojęzykowego, a także prawdopodobną ocenę wpływu na całokształt zachowań komunikacyjnych danej wspólnoty.

*

Zaproponowany, z konieczności skrótowy i wybiórczy, ogląd możliwości metodologicznych, jakimi dysponuje współczesna lingwistyka do opisu przemian zachodzących w polszczyźnie ostatniego stulecia, dowodzi zróżnicowania instrumentarium oraz jego specyfikacji w zależności od postawionego problemu. Wielość i dynamika zmian, ich określony kształt wynikający z wymiaru kultury XX i pierwszych dziesięcioleci XXI wieku powoduje, że współczesny językoznawca

³⁵ Należy przypuszczać, że przede wszystkim dalsze postępujące zmiany będą dotyczyć będą komunikacji internetowej (por. np. U. ŻYDEK-BEDNARCZUK, *Dyskurs internetowy*, w: *Styl współczesnej polszczyzny — przewodnik po stylistyce polskiej*, s. 347-379).

³⁶ K. KLESZCZOWA, *Grząski grunt źródeł i faktów historycznojęzykowych*, w: TAŻ, *Tajemnice dynamiki języka. Księga jubileuszowa*, red. A. Janowska, M. Pastuchowa, (seria: Prace naukowe Uniwersytetu Śląskiego w Katowicach, nr 2901), Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego 2012, s. 56.

musi sięgać po różne narzędzia badawcze, co więcej – wykorzystywać je świadomie i krytycznie. Ciągły rozwój i doskonalenie się teoretycznego i metodologicznego zaplecza lingwistyki zapewnia, z jednej strony, holistyczny i zarazem subtelny opis oraz interpretację podjętych kwestii, z drugiej zaś – wielość zagadnień wymagających namysłu powoduje zmiany w poszczególnych ujęciach badawczych, dynamizuje ich rozwój, prowadząc do ciągłego doskonalenia instrumentarium, jakie mamy do dyspozycji.

BIBLIOGRAFIA

- AJDUKIEWICZ K.: Metodologiczne typy nauk, w: TENŻE, Język i poznanie, t. 1, Warszawa: PWN 1985, s. 287-313.
- BAJEROWA I.: Kształtowanie się systemu polskiego języka literackiego w XVIII wieku, (seria: Prace językoznawcze (seria: Polska Akademia Nauk. Komitet Językoznawstwa, 38) Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich 1964.
- BAJEROWA I.: Strukturalna interpretacja historii języka, „Język Polski” 49 (1969), s. 81-103.
- BAJEROWA I.: O zaniku samogłosek pochylonych (pokłosie dyskusji), Katowice: Wydawnictwo ŚLĄSK 1978.
- BAJEROWA I.: Polski język ogólny XIX wieku. Stan i ewolucja, t. 1: Ortografia, fonologia z fonetyką, morfonologia, Katowice: Uniwersytet Śląski 1986.
- BAJEROWA I.: Polski język ogólny XIX wieku. Stan i ewolucja, t. 2: Fleksja, Katowice: Uniwersytet Śląski 1992.
- BAJEROWA I.: Język ogólnopolski XX wieku, w: Encyklopedia kultury polskiej XX wieku, red. J. Bartmiński, t. 2: Współczesny język polski, Wrocław: Uniwersytet Śląski 1993, s. 27-52.
- BAJEROWA I.: Polski język ogólny XIX wieku. Stan i ewolucja, t. 3: Składnia. Synteza, Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego 2000.
- BAJEROWA I.: Tendencja do normalizacji jako główny czynnik rozwojowy polskiego języka ogólnego, w: Studia historycznojęzykowe III: Rozwój polskiego systemu językowego, red. K. Ryśmut, (seria: Studia historycznojęzykowe, 3), Kraków: Instytut Języka Polskiego 2000, s. 9-14.
- BAJEROWA I.: Zarys historii języka polskiego 1939-2000, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN 2003.
- BARTMIŃSKI J.: Jak zmienia się stereotyp Niemca w Polsce?, „Przegląd Humanistyczny” 1994, nr 5, s. 81-101.
- BARTMIŃSKI J.: Podstawy lingwistycznych badań nad stereotypem – na przykładzie stereotypu matki, w: Język a Kultura, t. 12: Stereotyp jako przedmiot lingwistyki. Teoria, metodologia, analizy empiryczne, red. J. Anusiewicz, J. Bartmiński, Wrocław: Wiedza o Kulturze 1998, s. 63-83.
- BURZYWODA U., OSTASZEWSKA D., REJTER A., SIUCIAK M.: Polszczyzna XVII wieku. Stan i przeobrażenia, Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego 2002.
- DĄBROWSKA E.: Pejzaż stylowy nowej literatury polskiej. Artystyczne języki, formy, gatunki, Opole: Wydawnictwo Uniwersytetu Opolskiego 2012.
- DĄBROWSKA E.: Styl artystyczny – kondycja ponowoczesna, w: Style współczesnej polszczyzny – przewodnik po stylistyce polskiej, red. E. Malinowska, J. Nocoń, U. Żydek-Bednarczuk, Kraków: Universitas 2013, s. 141-177.

- Dyskurs jako struktura i proces, red. A. Dijk van Teun, przeł. G. Grochowski, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN 2001.
- DUBISZ S.: Strukturalna interpretacja ewolucji systemu gramatycznego polszczyzny, w: Staropolszczyzna piękna i interesująca, red. S. Cygan, t. 1, Kielce: Wydawnictwo Akademii Świętokrzyskiej 2006, s. 31-41.
- DUBISZ S.: Rozwój słownictwa polszczyzny ogólnej w jej najnowszych dziejach, w: 70 lat współczesnej polszczyzny. Zjawiska – procesy – tendencje. Księga jubileuszowa dedykowana Profesorowi Janowi Mazurowi, red. A. Dunin-Dudkowska, A. Małycka, (seria: Język, Kultura, Społeczeństwo), Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej 2013, s. 109-130.
- DUSZAK A.: Tekst, dyskurs, komunikacja międzykulturowa, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN 1998.
- GRZMIL-TYLUTKI H.: Gatunek w świetle francuskiej teorii dyskursu, Kraków: Universitas 2007.
- KAMIŃSKA-SZMAJ I.: Komunikacja polityczna – język, styl, dyskurs, w: Style współczesnej polszczyzny – przewodnik po stylistyce polskiej, red. E. Malinowska, J. Nocoń, U. Żydek-Bednarczuk, Kraków: Universitas 2013, s. 407-465.
- KLESZCZOWA K.: Grząski grunt źródeł i faktów historycznojęzycznych, w: TAŻ, Tajemnice dynamiki języka. Księga jubileuszowa, red. A. Janowska, M. Pastuchowa, (seria: Prace naukowe Uniwersytetu Śląskiego w Katowicach, nr 2901), Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego 2012, s. 47-56.
- KOWALSKA A.: Ewolucja analitycznych form z imiesłowem na -ł w języku polskim, (seria: Prace naukowe Uniwersytetu Śląskiego w Katowicach, t. 123), Katowice: Uniwersytet Śląski 1976.
- KRZYŻANOWSKI P.: Zmiany we fleksji współczesnej polszczyzny, w: 70 lat współczesnej polszczyzny. Zjawiska – procesy – tendencje. Księga jubileuszowa dedykowana Profesorowi Janowi Mazurowi, red. A. Dunin-Dudkowska, A. Małycka, (seria: Język, Kultura, Społeczeństwo), Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej 2013, s. 239-249.
- LABOCHA J.: Tekst, wypowiedź, dyskurs w procesie komunikacji językowej, Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego 2008.
- LOEWE I.: Styl reklamy komercyjnej, w: Style współczesnej polszczyzny – przewodnik po stylistyce polskiej, red. E. Malinowska, J. Nocoń, U. Żydek-Bednarczuk, Kraków: Universitas 2013, s. 381-405.
- MAKUCHOWSKA M.: Styl religijny, w: Style współczesnej polszczyzny – przewodnik po stylistyce polskiej, red. E. Malinowska, J. Nocoń, U. Żydek-Bednarczuk, Kraków: Universitas 2013, s. 487-528.
- MAŁYSKA A.: Zjawisko neosemantyzacji we współczesnym języku polskim, w: 70 lat współczesnej polszczyzny. Zjawiska – procesy – tendencje. Księga jubileuszowa dedykowana Profesorowi Janowi Mazurowi, red. A. Dunin-Dudkowska, A. Małycka, (seria: Język, Kultura, Społeczeństwo), Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej 2013, s. 165-189.
- MARKOWSKI A.: Kultura języka polskiego. Teoria. Zagadnienia leksykalne, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN 2006.
- PANASIUK J.: O zmienności stereotypów, w: Język a Kultura, t. 12: Stereotyp jako przedmiot lingwistyki. Teoria, metodologia, analizy empiryczne, red. J. Anusiewicz, J. Bartmiński, Wrocław: Wiedza o Kulturze 1998, s. 84-98.
- PERLIN J.: Metodologia językoznawstwa diachronicznego, Warszawa: Wydawnictwo DIALOG 2004.
- REJTER A.: Płeć – język – kultura, (Prace naukowe Uniwersytetu Śląskiego w Katowicach, nr 3008), Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego 2013.
- REJTER A. Nazwy własne w kon/tekstach kultury, Katowice (w druku).
- SIUCIAK M.: Strukturalistyczna koncepcja rozwoju języka wobec przemian współczesnej polszczyzny, w: Leksyka języków słowiańskich w badaniach synchronicznych i diachronicznych,

- red. M. Gębka-Wolak, J. Kamper-Warejko, A. Moroz, Toruń: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika 2014, s. 265–276.
- SKOWRONEK B.: *Mediolingwistyka. Wprowadzenie*, (seria: Prace monograficzne, 654), Kraków: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Pedagogicznego 2013.
- SMÓŁKOWA T.: *Nowe słownictwo polskie*, w: *Współczesny język polski*, red. Bartmiński, Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej 2001, s. 397-410.
- STECIĄG M.: *Dyskurs ekologiczny w debacie publicznej*, Zielona Góra: Uniwersytet Zielonogórski 2012.
- SZCZEPANKOWSKA I.: *Integracyjny wymiar współczesnej analizy dyskursu w świetle prac językoznawczej szkoły francuskiej*, „Stylistyka” 2014, nr 23: *Dyskurs i styl*, s. 31-47.
- TOKARSKI R.: *Słownictwo jako interpretacja świata*, w: *Współczesny język polski*, red. Bartmiński, Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej 2001, s. 343–370.
- WITOSZ B., WOJTAK M., SŁAWKOWA E., SKUDRZYKOWA A.: *Style literatury (po roku 1956)*, (seria: Prace naukowe Uniwersytetu Śląskiego, nr 2129), Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego 2003.
- WITOSZ B.: *Dyskurs i stylistyka*, (seria: Prace naukowe Uniwersytetu Śląskiego w Katowicach, nr 2748), Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego 2009.
- WITOSZ B.: *Gatunek tekstu wobec „porządku dyskursu”*, „Biuletyn Polskiego Towarzystwa Językoznawczego” 65 (2009), s. 99-110.
- WITOSZ B.: *Czy potrzebne nam typologie dyskursu?*, w: *Dyskurs i jego odmiany*, red. B. Witosz, K. Sujkowska-Sobisz, E. Ficek, (seria: Prace naukowe Uniwersytetu Śląskiego w Katowicach, nr 3460), Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego 2016, s. 22-30.
- WOJTAK M.: *O relacjach dyskursu, stylu, gatunku i tekstu*, „Tekst i Dyskurs – Text und Diskurs” 2011, nr 4, s. 69-78.
- WOJTAK M.: *Tekst i jego gatunki w ostatnim siedemdziesięcioleciu*, w: *70 lat współczesnej polszczyzny. Zjawiska – procesy – tendencje. Księga jubileuszowa dedykowana Profesorowi Janowi Mazurowi*, red. A. Dunin-Dudkowska, A. Małyńska, (seria: Język, Kultura, Społeczeństwo), Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej 2013, s. 85-107.
- ŻYDEK-BEDNARCZUK U.: *Wprowadzenie do lingwistycznej analizy tekstu*, Kraków: Universitas 2005.
- ŻYDEK-BEDNARCZUK U.: *Dyskurs internetowy*, w: *Style współczesnej polszczyzny – przewodnik po stylistyce polskiej*, red. E. Malinowska, J. Nocoń, U. Żydek-Bednarczuk, Kraków: Universitas 2013, s. 347-379.
- ŻYDEK-BEDNARCZUK U.: *Dyskurs medialny*, w: *Style współczesnej polszczyzny – przewodnik po stylistyce polskiej*, red. E. Malinowska, J. Nocoń, U. Żydek-Bednarczuk, Kraków: Universitas 2013, s. 179-197.

INSRUMENTARIUM WSPÓŁCZESNEJ LINGWISTYKI WOBEC PRZEMIAN POLSZCZYZNY OSTATNIEGO STULECIA

Streszczenie

W pracy rozważane są wybrane metody badań językoznawczych, które można wykorzystać w analizie przemian polszczyzny minionego stulecia, będącego znaczącym okresem historii języka i kultury polskiej. Można zaobserwować zalety zarówno instrumentów tradycyjnych, jak i nowoczesnych. Autor wziął po uwagę strukturalizm, językoznawstwo kognitywne i antropologiczne, lingwistikę tekstu, teorię dyskursu i lingwistikę medialną, aby zaprezentować ich zastosowanie do opisu zmian językowych w polszczyźnie w ostatnim stuleciu.

Słowa kluczowe: historia języka polskiego; językoznawstwo; metody lingwistyczne; metodologia.

THE INSTRUMENTS OF CONTEMPORARY LINGUISTICS
TOWARDS CHANGES IN POLISH OF PAST CENTURY

S u m m a r y

The work considers the chosen methods of linguistics research which can be used in analysis of changes in Polish of past century, which is a significant period of history of Polish language and culture. One can observe the advantages of both: traditional and modern instruments. The author took into consideration structuralism, cognitive and anthropological linguistics, text linguistics, discourse theory and media linguistics to present their abilities to describe the language changes in Polish during the last century.

Key words: history of Polish; linguistics; linguistics methods; methodology.